

УДК 37.018.2. “1941(470-13)”
В 55

Сергій ВИШНЕВСЬКИЙ

**ДІЯЛЬНІСТЬ НАВЧАЛЬНИХ,
СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ТА ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ
У М. ЄВПАТОРІЯ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
КРИМУ (1941 – 1944 рр.)**

Стаття присвячена аналізу стану освіти у м. Євпаторія в роки німецької окупації Криму (1941 – 1944 рр.). Розглянуто діяльність основних освітніх і професійних закладів у Євпаторії та селах району. Приділено увагу законодавчій основі функціонування навчальних закладів та учительським конференціям, які проходили з ініціативи та під контролем окупаційної влади.

***Ключові слова:** Генеральна округа, школа, відділ освіти, окупація, нарада.*

Постановка проблеми. Трепетне ставлення до освіти з давніх-давен характеризувало український народ. Саме на нашій землі за часів Київської Русі виникли перші у Європі школи, а згодом і престижні вищі навчальні заклади. Недарма Кобзар українського народу Т. Шевченко свого часу говорив “Учітеся, брати мої, думайте, читайте”. Ці слова стали пророчими й отримали новий сенс під час процесу згуртування української нації.

Перша половина ХХ ст. була переповнена трагічними сторінками українського народу, чи не найстрашнішим у цьому історичному буревію стало нищення радянською владою української мови, національної школи.

Розуміючи значимість освіти для народу, яке не втратило своєї актуальності у роки Великої Вітчизняної війни, а саме під час окупації Кримського півострова німецькими військами.

Українські дослідники-науковці повинні неупереджено досліджувати сторінки вітчизняної історії, які раніше через закритість для пересічного дослідника матеріалу залишалися не вивченими. До таких тем належить стан освіти у Генеральній окрузі Таврія. Саме тому особливого значення набуває вивчення та критичний підхід до висвітлення цих подій архівними документами, а також окупаційними газетами, які виходили для місцевого населення в генеральній окрузі, зокрема у Євпаторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що у сучасній українській та зарубіжній історіографії нині не існує єдиного погляду щодо історичних подій та явищ, які відбувалися на окупованій території України в роки радянсько-німецької війни, зокрема розвитку освіти на окупованих територіях, хоча проблема стала предметом дослідження багатьох учених. Зокрема, Б. Єржабкова у монографії “Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті “Україна” розглядає шкільну освіту в Рейхскомісаріаті Україна як складову частину пропагандистської політики окупаційної влади [8]; М. Коваль у праці “Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.)” досліджує культурно-освітнє життя та становище інтелігенції, у тому числі й викладачів навчальних закладів у роки нацистської окупації України [10]; О. Черкасов у нарисах “Окупація Одесси. Рік 1943” [19] вивчає стан розвитку культури, зокрема освіти, на окупованих Румунією територіях південної України.

Водночас проблема діяльності закладів освіти на території південної України, зокрема Криму, в роки німецької окупації потребує подальшого дослідження.

Мета статті – характеристика діяльності закладів освіти на окупованій території України, зокрема у м. Євпаторія, в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1944 рр.).

Освіті окупаційна влада приділяла найбільше уваги, оскільки саме ця галузь суспільного життя найбільш політизована та ідеологізована. За допомогою освіти окупанти намагалися впровадити у свідомість підростаючого покоління націонал-соціалістичну ідеологію та викоринити радянську свідомість.

Розбудову закладів освіти окупаційна влада розпочала із створення спеціалізованих шкіл, випускники яких мали освоїти професії, які потребував ринок праці Німеччини. Газета “Євпа-

торійські відомості” дає відомості про ремісничу школу в Євпаторії, яка відкрилася 1 квітня 1942 р. Школа готувала шляховиків, мулярів, пічників, штукатурів, малярів, теслярів, столярів, слюсарів, сантехніків та електромонтерів. Курс навчання становив 6 місяців, оплата – 30 рублів на місяць. У школу приймалися особи чоловічої статі від 14 до 18 років, що мали закінчені чотири класи. Прийом заяв проводився у колишній середній школі № 2 [7, 4].

1 вересня 1942 р. в Євпаторії відкрилися середні та початкові школи (російські і татарські). З самого початку окупаційна влада розділила учнів за національною ознакою, що мало сприяти роз’єднанню місцевого населення.

Того ж дня у міському театрі пройшло урочисте засідання, яке присвячувалося початку навчального року. Театр переповнили учні, батьки, вчителі та представники євпаторійської громадськості. У своїй промові комендант, капітан Віллерт, вказав на недостатність місцевих заходів у налагодженні нормального життя, підкреслив, що ніякі труднощі не зможуть перешкодити німецькій владі виконати основну задачу викоринити більшовизм і “повісти” людей до упорядкованого життя. Мета цієї політики, як показала історія, полягала у вихованні молоді. Відповідальність покладалася на вчителів: вони зобов’язані були розвивати любов до тієї країни, яка за сприяння німецької влади мала стати батьківщиною для підростаючого покоління [17, 1].

У кожній зі шкіл, що розпочали свою роботу 1 вересня 1942 р., функціонували перші чотири класи. Шкільна освіта оголошувалася безкоштовною. Обидві школи повністю укомплектовувалися учнями та вчителями. Перевага віддавалася літнім педагогам, які здобули освіту ще за часів Російської імперії, а також тим вчителям, які мали конфлікти та проблеми з радянською владою.

14 жовтня 1942 р. місцева газета “Євпаторійські відомості” опублікувала заклик місцевих органів влади, за яким усі діти віком від 7 до 11 років мали бути записані до шкіл. Прийом заяв проводився щоденно, крім неділі, у відділі освіти міської управи. За ухилення батьків від навчання дітей застосовувалися грошові штрафи [12, 4].

Газета “Євпаторійські відомості” у номері від 29 травня 1943 р. висвітлює першу нараду, присвячену питанням виховання молоді, яка відбулася в середу 26 травня 1943 р. за пропозицією євпаторійського міського відділу пропаганди. На початку наради до вчителів звернувся з промовою начальник відділу Мілледер, доповідь якого присвячена місії Німеччини у боротьбі з комунізмом на теренах СРСР. Далі слово взяв заступник начальника відділу пропаганди Шарнке. Його доповідь, присвячена завданням виховання і перевиховання молоді, транслиувалася міською трансляційною мережею. Учителі наприкінці наради висловили впевненість у тому, що спільна робота школи та відділу пропаганди приведе до бажаного результату – “до звільнення молоді від духовного ярма більшовизму” [16, 2].

Дуже важливим аспектом у функціонуванні шкільної політики мало видання розпорядження “Про обов’язкову освіту”, опубліковане в газеті “Звільнення” від 10 липня 1943 р. Необхідно відзначити, що це було не наказом місцевої окупаційної влади, а розпорядженням командувача військами Криму, за яким наказувалося, що: 1) відвідування перших чотирьох класів (початкових) народної школи є обов’язковим. Ця обов’язкова освіта починалася для всіх дітей з восьмирічного віку; 2) учні, які після закінчення чотирьох класів залишалися в школі для продовження навчання в наступних, старших, класах могли під час навчального року залишити заклад тільки з дозволу керівництва школи. Цей пункт документа поширювався й на тих, хто навчався у промислових, сільськогосподарських, лісових і в інших професійних школах, а також на різних курсах, заснованих для спеціального навчання дівчат і жінок домашньому господарству, швейній справі, гігієні. Заборонялося самовільне залишення навчального закладу під час навчального року або упродовж навчання на курсах; 3) батьки або опікуни відповідали за виховання і дотримання дітьми правил відвідування школи. Стосовно осіб, що порушували це розпорядження, вживалися заходи адміністративного стягнення [11, 2].

Міська управа, своєю чергою, пропонувала всім батькам в обов’язковому порядку зареєструвати в найближчій школі дітей шкільного віку від 8 до 14 років. Реєстрація здійснювалася з 15 до 31 липня 1943 р. у народних російських школах: на Привозній

площі, на вул. Німецькій, 38 і у пров. Громадянському, 2, а також у середній російській школі на вул. Шкільній, 2.

Реєстрація дітей-татар відбувалася в татарській неповній середній школі на вул. Прольотній, 6 і в татарській народній школі на вул. Базарній, 28. У татарській неповній середній школі проводився прийом у 8-й клас.

З 15 до 18 серпня 1943 р. відділом пропаганди проведена ще одна велика конференція вчителів районних і міських шкіл у приміщенні кінотеатру. Так, на відкриття конференції прибув комендант Євпаторії майор Віллерт і звернувся до вчителів із промовою, головна думка якої зводилася до однієї з головних завдань німецької армії в Криму – відкриття шкіл, що відбулося в 1942 р., а отже, діти отримали можливість вчитися. Він висловив думку, що необхідно замінити “більшовицьку систему руйнації і хаосу німецьким світоглядом відновлення культури, збереження і розвитку вищих духовних цінностей народу”. Віллерт також підкреслив факт, в якому висловив занепокоєння німецького командування через близькість фронту, а також зазначив роль німецької армії у веденні “титанічної боротьби проти світового ворога”. Він акцентував свою увагу на тому, що коли відбудеться глибоке знайомство з багатством думки націонал-соціалістичної держави, викладачі та їхні учні усвідомлять, що тільки “цим шляхом піде відродження Європи, звільненої від більшовицького ярма і здійснення мирного співжиття всіх народів в майбутньому”.

Особливий керівник відділу пропаганди Шарнке, підводячи підсумки конференції, відзначив, що вона скликана необхідністю знайомства з потребами і побажаннями вчителів, та наголосив, що німецьке командування та відділ пропаганди і надалі буде продовжувати роботу серед молоді [18, 1].

У листопаді 1943 р. відкрилася сільськогосподарська школа у селі Чаботарка Сакського району. Від вступників вимагали закінчення 4 – 5 класів середньої школи і пройдено сільськогосподарську практику. Вік вступників мав становити 15 років. Прохання про прийом до школи подавалися районним начальником сільського господарства [14, 4].

Розглядаючи районну освітню систему, в Євпаторійському районі налічувалося на 27 березня 1943 р. 33 початкові школи, які обслуговували 50 населених пунктів. У цих школах навчалася

1 083 учнів. Щодо організованості та якості викладання, то вирізнялася Отар-Мойнакська, Сокуркуйська та Айсабайская школи [4, 2].

Що стосується міських шкіл, то газета “Євпаторійські відомості”, а згодом газета “Визволення”, постійно стежила за навчальною діяльністю шкіл Євпаторії та висвітлювала їх роботу. Так, 3 травня 1943 р. у школах міста розпочався останній етап занять перед іспитами. Курс навчальної програми майже з усіх дисциплін до того часу вже закінчили, і весь травень використовувався для повторення вивченого матеріалу. У червні почалися іспити у всіх класах школи, за винятком 1 – 3 класів. За розпорядженням завідувача відділом народної освіти, екзаменаційні білети затверджувалися до 15 травня. Екзаменаційні білети для 4 – 9 класів затверджувалися директором школи, а для 10-го класу остаточно затверджувалися у відділі народної освіти [5, 4].

2 червня 1943 р. поширювалося розпорядження німецької військової влади, згідно з яким навчальний рік в міських школах закінчувався 15 липня. З 15 липня до 31 серпня тривали літні канікули [2, 4]. Виходячи з цих термінів, міський відділ освіти запропонував школам закінчити проходження і повторення програмного матеріалу до 20 червня. До 10 червня 1943 р. адміністрація кожної школи повинна не тільки ознайомити викладачів з інструкцією про проведення іспитів, а й перевірити як педагоги втілювали інструкцію в життя. Ознайомлення учнів із інструкцією тривало до 7 червня 1943 р. Розклад іспитів складався до 7 червня і надсилався у відділ освіти для узгодження. Екзаменаційні білети розроблялися до 4 червня, а затверджувалися 10 червня. Такі ж терміни залишалися для розробки та затвердження текстів письмових робіт. Іспити оформлялися протоколами за такою формою:

№	Прізвище, ім'я учня	Оцінка	Примітка

У протоколах за 10, 7 і 4 класи вказувався і номер білета, за яким учень відповідав на іспиті. У кожному протоколі підбивалися підсумки, вказувалася дата, коли проведено іспит,

предмет, прізвища викладачів і асистентів, які й підписували протокол. Усі документи з проведення іспитів зберігалися у школі. Навчальний рік мав закінчитися шкільним і загально-міським святом [9, 2].

12 червня 1943 закінчилася четверта чверть. Редактор “Євпаторійських відомостей” зробив для учнів старших класів середньої російської школи доповідь на тему “3 минулого Німеччини”. У ній стисло і у доступній формі для учнів були охарактеризовані такі моменти: епоха і особистість Фрідріха Великого, період “Бурі і натиску” в німецькій літературі, діяльність Гете і Шиллера. Доповідач підкреслив обставини, пов’язані з підйомом національного почуття німецького народу, і звернув увагу на основне питання у “Фаусті” Гете – про завдання людського життя і людське щастя [3, 2].

16 червня 1943 були проведені перші іспити у 10 класах, що розпочалися з письмового іспиту з алгебри, який, як заявив завідувач відділом народної освіти Борбицький, показав прекрасні результати та серйозну роботу під час навчального року як викладачів, так і самих учнів [13, 2].

Також відзначено, що іспити у 10 класах російської середньої школи пройшли успішно. На усних випробуваннях з алгебри, геометрії та тригонометрії учні давали вдумливі відповіді на всі питання. На письмовому іспиті з літератури більшість учнів вибрало з трьох запропонованих тему “Чехов як новеліст”, і у письмових роботах показали детальне знайомство з його творами та критичною літературою його творчості.

Крім іспитів учні та педагогічний колектив займалися підготовкою вечора випускників. У середній школі, за повідомленням газети “Євпаторійські відомості” від 30 червня 1943 р., ішла жвава підготовка до вечора-концерту, присвяченого випуску учнів, які закінчують 10 класи. Уся концертна програма виконувалася винятково учнями. Вечір відбувся 6 липня 1943 р. у приміщенні школи. На нього було розіслано більше 200 запрошень [1, 4].

Після закінчення навчального року міський відділ освіти провів нараду вчителів євпаторійської російської середньої школи, яка підвела підсумки минулого навчального року та окреслила план роботи в наступному навчальному році. Директор школи

підкреслив високу успішність учнів, яка за результатами навчального року склала близько 90%, а на випускних і перехідних випробуваннях школярі показали високу якість знань. Відповіді більшості учнів оцінені були у “4” і “5”. Такий високий відсоток успішності, при відсутності достатньої кількості підручників, допоміжної літератури, висококваліфікованих вчителів, свідчить про завищення оцінок та несправжні показники успішності школярів.

Школярі брали також участь у громадській роботі. За свою участь у полюванні на гризунів-шкідників, організованому німецьким командуванням, школярі отримали подяку від міської управи.

У літній час вчителі школи зобов'язувалися консультувати школярів, перехідні іспити яких були відкладені на осінь. Крім ремонту навчальних посібників у період літніх канікул також тривав ремонт шкільних будівель силами будівельної бригади євпаторійської управи. Проводився ремонт дахів і печей.

На самому початку навчального 1943 р. дирекція російської середньої школи підбила підсумки роботи учнів у громадах і на державних маєтках в літній період під час допомоги у зборі врожаю. Усього було зайнято на полях 104 школяра, які виробили 2 703 трудовні [15, 4].

Важливим фактом як для батьків, так і для учнів стало отримання нового підручника для учнів другого року навчання. Підручник був створений у Сімферополі відділом Культури та складений за дорадянськими навчальними книгами Ушинського, Толстого, Тихомирова, Флерова. Особливу увагу підручник приділяв розвитку релігійного почуття.

Крім шкільної освіти було організовано також навчання для всіх бажаючих міста різного віку, статі і національної приналежності, які могли пройти курси німецької мови, що працювали з 25 березня 1942 р. і охоплювали понад 200 слухачів. Працювали курси в 2 зміни – з 14 до 18 години у приміщенні колишньої середньої школи № 2. Залежно від ступеня своєї підготовки слухачі розподілялися на групи. Плата за навчання становила 30 рублів на місяць [7, 4].

Дошкільна освіта у м. Євпаторії представлена єдиним дитячим садком, який розпочав свою роботу 26 червня 1942 р. Під садок виділили три корпуси. Його відвідувало близько 150 дітей. До квітня 1943 р. кількість дітей у дитячому садку зросла до 350

осіб. До нього здебільшого приймалися діти за направленням із відділу піклування та діти, матері яких були зайняті роботою в громадських установах. За обслуговування кожної дитини батьки щомісяця платили 40 рублів.

Тут перебували діти віком від двох місяців до 8 років, їх розподіляли на 10 вікових груп: 3 ясельних і 7 дошкільних. Кожна група мала виховательку і няню. За дітьми спостерігав лікар і медична сестра. Щодня діти отримували сніданок, обід та вечерю [6, 4].

26 червня 1943 дитячий садок відсвяткував першу річницю існування, яке не залишила без уваги редакція газети “Євпаторійські відомості”. Святкові заходи передбачали проведення дитячого ранку, програму якого підготували працівники закладу. Пісні, музика, танці і декламація вихованців віком від 5 до 8 років викликали схвалення присутніх. Ранок також відвідали комендант Євпаторії разом з представниками німецького командування, міським головою та завідувачем відділом народної освіти [1, 4].

Висновки. Отже, діяльність усіх навчальних закладів, що функціонували в м. Євпаторія та районі, була спрямована на викорінення у місцевого населення національної самосвідомості, культури та традиції. Система освіти повністю контролювалася директивами німецького штабу пропаганди у Криму, який розміщувався у Сімферополі. Головне завдання спеціалізованих навчальних закладів полягало у наданні молоді основ різноманітних професій та подальше їх використання на примусових роботах у Німеччині.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є вивчення діяльності різноманітних курсів, на яких навчали робочих спеціальностей на територіях південної України, окупованих німецькими та румунськими військами.

Література

1. В городе и в районе // Евпаторийские известия. – 30 июня 1943. – № 154. – С. 4.
2. В городских школах // Евпаторийские известия. – 2 июня 1943. – № 146. – С. 4.

3. В Евпатории // Евпаторийские известия. – 16 июня 1943. – № 150. – С. 2.
4. В Евпаторийском районе // Евпаторийские известия. – 27 марта 1943. – № 127. – С. 2.
5. В школах // Евпаторийские известия. – 5 мая 1943. – № 138. – С. 4.
6. Детский сад // Евпаторийские известия. – 28 апреля 1943. – № 136. – С. 4.
7. Евпаторийские темы // Евпаторийские известия. – 25 марта 1942. – № 22. – С. 4.
8. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхс-комісаріаті “Україна” (1941 – 1944) у світлі німецьких документів / Б. Єржабкова. – К. : Наук. думка, 2008. – 272 с.
9. Заканчивается учебный год // Евпаторийские известия. – 5 июня 1943. – № 147. – С. 2.
10. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.) / М.В. Коваль. – К. : Альтернативи. – Т. 12. – 1999. – 336 с.
11. Население Евпатории // Освобождение. – 10 июля 1943. – № 157. – С. 2.
12. Объявления // Евпаторийские известия. – 14 октября 1942. – № 80. – С. 4.
13. Первый экзамен // Евпаторийские известия. – 19 июня 1943. – № 151. – С. 2.
14. По городу // Освобождение. – 14 октября 1943. – № 184. – С. 4.
15. По городу // Освобождение. – 4 сентября 1943. – № 173. – С. 4.
16. Совещание с учителями // Евпаторийские известия. – 29 мая 1943. – № 145. – С. 2.
17. Учебный год начался // Евпаторийские известия. – 5 сентября 1942. – № 69. – С. 1.
18. Учительская конференция // Освобождение. – 18 августа 1943. – № 168. – С. 1.
19. Черкасов А. Оккупация Одессы. Год 1943 / А. Черкасов – Одесса : Optimum, 2010. – 291 с.

Вишневский Сергей. Деятельность учебных, специализированных и воспитательных учреждений в г. Евпатория в годы немецкой оккупации Крыма (1941 – 1944 гг.). Данная статья посвящена анализу состояния образования в г. Евпатория, в годы немецкой оккупации Крыма (1941 – 1944 гг.). Рассмотрена деятельность основных образовательных, профессио-

нальных и воспитательных учреждений в г. Евпатория и населенных пунктах района. Уделено внимание законодательной основе функционирования учебных учреждений и учительским конференциям, которые проходили по инициативе и под контролем оккупационной власти.

Ключевые слова: Генеральный округ, школа, отдел образования, оккупация, совещание.

Vyshnevskiy Serhiy. Educational activities of specialized and educational institutions in the city of Yevpatoria during the German occupation of the Crimea (1941 – 1944). This article is devoted to the analysis of the state of education during the German occupation of the Crimea (1941 – 1944). The activities of the main educational and professional institutions in the city of Yevpatoria and settlements of this area are examined. Special attention is paid to the legal basis of the functioning of educational institutions and teacher conferences held at the initiative and under control of the occupying power.

Key words: General district, school, department of education, occupation, meeting.